

Радянський геноцид в Україні

Рафаель Лемкін

...Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну!..
(З вірша Володимира Сосюри «Любіть Україну»)

Цей невеличкий текст, який досі залишався фактично невідомим на пострадянському просторі, є справжньою інтелектуальною і правничою сенсацією. В ньому факт скоєння геноциду щодо українців із боку більшовицької влади описує й аргументує сам Рафаель Лемкін – автор концепції геноциду, яка лягла в основу всіх сучасних міжнародних і національних правничих актів.

Жертви голоду на вулиці Харкова, 1933 р.
Фото інж. А. Вінерберга
(Фото з виставки «Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД» Голодомор, голод. 1933)

Масове вбивство народів і націй, яке характеризувало просування Радянського Союзу в Європу, не є новою ознакою його політики експансії. Не є воно і нововведенням, вигаданим просто для того, щоб створити однорідність із відмінностей поляків, угорців, балтійців, румунів, які тепер залишаються на окраїнах радянської імперії. Натомість це була довгострокова характеристика навіть внутрішньої політики Кремля, для якої теперішні можновладці мали достатній прецедент у діях царської Росії. Це справді необхідний крок у

процесі «з'єднання», що, як гаряче сподіваються радянські вожді, створить «радянську людину», «радянську націю». Щоб досягнути ту ціль, ту об'єднану націю, кремлівські вожді радо знищать нації і культури, які здавна заселяли Східну Європу.

Те, про що я хочу говорити, – це, мабуть, класичний приклад радянського геноциду, його найдовший і найширший експеримент русифікації, а саме – винищення української нації. Як я сказав раніше, це тільки логічний наступник таких царських злочинів, як потоплення 10 тисяч кримських татар на наказ Катерини Великої, масові вбивства Івана Грозного при допомозі «відділів СС» – Опричнини, винищення царем Миколою I польських національних лідерів і українських католиків і низка єврейських погромів, які періодично плямували російську історію. Все це мало свої відповідники в межах Радянського Союзу – нищення інґерманландців [Ingerian nation], донських і кубанських козаків, республіки кримських татар, балтійських націй Литви, Естонії і Латвії. В кожному випадку це вияв тривалої політики ліквідації неросійських народів шляхом усунування вибраних частин суспільства.

Україна становить частину південно-східного СРСР, яка дорівнює просторам Франції й Італії і має населення приблизно 30 [описка у тексті: правильно – 40] мільйонів. Будучи російською житницею, через своє географічне розташування вона стала стратегічним ключем до нафти Кавказу й Ірану та до всього арабського світу. На півночі вона межує з Росією. Доки Україна зберігає свою національну єдність, доки її народ продовжує думати про себе як про українців і домагається незалежності, доти вона становить серйозну загрозу для самого серця радянської ідеї. Нічого дивного, що комуністичні вожді надавали якнайбільшого значення

русифікації цього самостійно мислячого члена їхнього «союзу республік» і вирішили переробити його і пристосувати до свого зразка єдиної російської нації. Бо українець не є і ніколи не був росіянином. Його культура, його темперамент, його мова, його релігія – все є інакше. ...Він відмовлявся від колективізації, приймаючи радше депортацію і навіть смерть. Тому було особливо важливо пристосувати українця до прокрустового зразка ідеальної радянської людини.

Українське населення є дуже вразливе до расового вбивства його вибраних частин, тому комуністична тактика не наслідувала взірця німецьких нападів проти євреїв. Українська нація є надто багатолюдна, щоб можна було її цілковито знищити ефективним способом. Однак її релігійне, інтелектуальне і політичне керівництво, її вибрані і вирішальні частини є доволі малі, і тому їх легко ліквідувати. Саме тому радянська сокира з повною силою впала на ці групи за допомогою відомих знарядь масового вбивства, депортації і примусової праці, заслання і голоду.

Ця атака виявила систематичний шаблон: увесь процес повторювано знову і знову, щоб протистояти новим спалахам національного духу. Перший удар спрямований на інтелігенцію – мозок нації, щоб паралізувати решту організму. У 1920, 1926 і знову в 1930–33 роках вчителі, письменники, митці, мислителі і політичні провідники були ліквідовані, ув'язнені або депортовані. Як подає журнал *Ukrainian Quarterly* (Український кварталник) за осінь 1948 року, тільки в одному 1931 році були заслані в Сибір 51 тисяча 713 інтелектуалів. Така сама доля зустріла принаймні 114 визначних поетів, письменників і митців – найвидатніших культурних провідників нації. За приблизними підрахунками, принаймні 75 відсотків українських інтелектуалів і професіоналів у Західній Україні, на Закарпатті і на Буковині були брутально винищені росіянами. (*Ukrainian Quarterly*, літо 1949).

Поряд з атакою на інтелігенцію ішов наступ на Церкву, священників і церковну ієрархію – «душу» України. Між 1926 і 1932 роками було ліквідовано Українську Автокефальну Православну Церкву, її митрополита (Липківського) і 10 тисяч священників. У 1945 році, коли радянська влада була встановлена в Західній Україні, подібна доля зустріла Українську Католицьку Церкву. Факт, що перед ліквідацією цієї Церкви їй запропонували можливість приєднатися до Російського Патріархату в Москві – політичного знаряддя Кремля, – вказує на те, що єдиною ціллю тієї акції була русифікація.

За два тижні перед конференцією у Сан-Франциско 11 квітня 1945 року загін військ НКВС оточив кафедральний собор Св. Юра у Львові та арештував митрополита Сліпого, двох єпископів, двох прелатів і кількох священників. Всіх студентів міської богословської семінарії вигнали зі школи, а професорам подали до відома, що Українська Греко-Католицька Церква перестала існувати, що її митрополит арештований і що його місце посяде єпископ, призначений радянською владою. Такі акції були повторені всюди в Західній Україні і поза лінією Керзона в Польщі. Принаймні сім єпископів були арештовані або пропали безвісти. На цій території на волі не залишилося жодного єпископа Української Католицької Церкви. 500 священників, які зібралися, щоб протестувати проти радянської акції, були розстріляні або арештовані. По всьому краю було вбито сотні священників і мирян, а тисячі заслано до таборів примусової праці. Цілі села були знелюднені. Під час депортації родини навмисне розділяли: батьків – на Сибір, матерів – до цегельних заводів у Туркестан, а дітей – до комуністичних домів на «виховання». За злочин бути українською Церквою було проголошено організацією, шкідливою для добробуту радянської держави, а її членів записано в радянських поліцейних досьє як потенційних «ворогів народу». Фактично, за винятком 150 тисяч членів у Словаччині, Українська Католицька Церква була офіційно ліквідована, її ієрархи ув'язнені, її духовенство розігнано і депортовано.

Ці атаки на «душу народу» мали і матимуть серйозні наслідки для «мозку» України, адже значна частина інтелектуалів традиційно походила з родин духовенства, самі священники були провідниками в селах, а їхні дружини очолювали благодійні організації. Чернечі чини завідували школами та опікувалися більшістю благодійних організацій.

Третє вістря радянської атаки було спрямовано проти фермерів – великої маси незалежних селян, зберігачів традицій, фольклору і музики, національної мови та літератури, національного духу України. Зброя, яку вживали проти них, є, мабуть, найстрашнішою з усіх – виморювання голодом. Протягом 1932 і 1933 років 5 мільйонів українців померли від голоду; жорстокості, яку 28 травня 1934 року 73-й Конгрес (США) засудив як нелюдську. Була спроба схарактеризувати цю кульмінацію радянської жорстокості як економічну політику, пов'язану з колективізацією пшеничних ланів, а отже, з потребою у ліквідації куркулів – незалежних фермерів. Але насправді великомасштабних фермерів в Україні було дуже мало. Радянський письменник (насправді йшлося про генсека ЦК КП(б)У, який разом із тим був партійним публіцистом, речником) Косіор заявляв у газеті «Ізвестія» від 2 грудня 1933 року: «Український націоналізм – це для нас головна небезпека». І, щоб викоринити цей націоналізм і встановити жахливу одноманітність радянської держави, принесли в жертву українське селянство. Метод, застосований в цій частині плану, не обмежувався якоюсь окремою групою. Потерпали всі – чоловіки, жінки, діти. Врожай того року був достатній, щоб нагодувати людей і худобу в Україні, хоча дещо менший, ніж попереднього року. Правдоподібно, великою мірою це було спричинено боротьбою довкола колективізації. Однак голод був потрібний радянській владі, отже, вона створила його «на замовлення», накладаючи надзвичайно високу зернову квоту як державний податок. Більше того, на тисячах акрів пшеницю ніколи не було зібрано – врожай залишили гнити на полях. Решту збіжжя звезли до державних зерносовищ для зберігання до часу, поки влада не вирішить, як розподілити зерно. Велику частину цього врожаю, такого життєво важливого для українців, експортували за кордон, щоб дістати кредити.

Зіткнувшись із голодом на фермах, тисячі людей покинули сільські околиці і подалися до міст жебрати за їжею. Коли їх вилловлювали і висилали назад у села, вони залишали своїх дітей у містах в надії, що хоч вони зможуть вижити. Таким чином, тільки в Харкові залишено 18 тисяч дітей. В селах із тисячним населенням виживала сотня; в інших – половина людей зникала, ... кожного дня гинуло 20–30 людей. Людоїдство стало звичайним явищем.

Московський кореспондент газети Christian Science Monitor В. Генрі Чемберлін писав у 1933 році:

«У цій апатії і зневірі комуністи вбачали саботаж і контрреволюцію та з безжальністю, притаманною самовдоволеним ідеалістам, вирішили не припиняти голоду, щоб таким чином провчити селян. Допомога колгоспам була надана, але в недостатній мірі і так пізно, що вже загинуло багато людей. Селяни-одноосібники були залишені напризволяще; а далеко вищий рівень смертності серед селян-одноосібників виявився найсильнішим аргументом за вступ до колгоспів».

Четвертим кроком у тому процесі стала фрагментація українського народу шляхом поселення в Україні чужинців і водночас розпорошення українців по цілій Східній Європі. Таким чином була б знищена етнічна єдність та перемішані нації. Між 1926 і 1939 роками частка українців в населенні України знизилася з 80 до лише 73 відсотків. Внаслідок голоду і депортації українське населення зменшилося в абсолютних числах з 23,2 мільйонів до 19,6 мільйонів, тоді як неукраїнське населення зросло на 5,6 мільйонів. Якщо взяти до уваги, що колись Україна мала найбільший рівень приросту населення в Європі, приблизно 800 тисяч річно, то можна легко побачити, що російська політика досягла свого.

Такими були головні кроки систематичного нищення української нації, її поступового поглинання новою радянською нацією. Звертає увагу факт, що не було спроб цілковитого знищення, подібного до німецького методу атаки на євреїв. Все-таки, якщо радянська програма буде цілком успішна, якщо інтелігенція, священики і селяни можуть бути викорінені, Україна загинула б так само, як коли б було убито кожного українця, бо вона втратила б ту частину народу, яка зберігала і розвивала її культуру, її вірування, її спільні ідеї, які керували нею і дали їй душу, що, коротко кажучи, зробило її нацією, радше ніж масою людей.

Не обходилося і без масових нерозбірливих убивств – вони просто не були складовою частиною плану, скоріше випадковістю. Тисячі були страчені, а незліченні тисячі були запроторені на певну смерть у сибірських таборах праці.

Місто Вінницю можна назвати українським Дахау. У 91 могилі лежать тіла 9 тисяч 432 жертв радянської тиранії, розстріляних НКВС у 1937 або 1938 роках. Тіла лежали приблизно від 1937 року на справжніх кладовищах поміж нагробками, в лісах і (яка страшна іронія!) під танцювальним майданчиком, аж поки їх не відкрили німці в 1943 році. Про багатьох із тих жертв радянська влада повідомляла, що вони були заслані на Сибір.

Україна має також своє Лідіце – село Завадка [Морохівська], знищене польськими прибічниками Кремля в 1946 року. Польська Друга дивізія атакувала цю місцевість тричі, вбиваючи чоловіків, жінок і дітей, спалюючи житлові будинки і забираючи господарську худобу. Під час другого нападу червоний командир заявив уцілілим мешканцям:

«Така сама доля зустрине кожного, хто відмовиться виїжджати в Україну. Отже, я наказую, щоб впродовж трьох днів село було залишене, інакше я в'ю кожного з вас».

*Death and Devastation on the Curzon Line, by Walter Dushnyk
(Володимир Душник, «Смерть і спустошення по лінії Керзона»)*

Коли село було остаточно евакуйоване, серед 78 мешканців, що вижили, було тільки четверо чоловіків. Протягом березня того ж року два інші українські села були атаковані тим самим червоним загоном, і з ними повелися більш-менш так само.

Те, що ми тут бачили, не стосується виключно України. План, що його радянська влада там використовувала, повторювався і далі повторюється. Це є суттєва частина радянської програми експансії, бо вона пропонує швидкий шлях для уніфікації різноманітних культур і націй, які складають радянську імперію. Те, що цей метод несе зі собою невимовні страждання мільйонам людей, не завершило радянську владу з їхнього шляху. Навіть якби не було іншої причини, тільки ці людські страждання, ми мусили б засудити той шлях як злочинний. Але це ще не все. Це не просто справа масового вбивства. Це є справа геноциду, знищення не лише окремих осіб, але й культури і нації. Навіть якби було можливо досягти (знищення культур і націй) без страждань, ми все-таки були б змушені це засудити, бо все те, що формує націю – споріднення умів, єдність ідей, мови і звичаїв – становить один із найважливіших наших засобів цивілізації і прогресу. То правда, що нації зливаються і утворюють нові нації (ми маємо приклад цього процесу в нашій власній країні (США), але це злиття полягає у привнесенні найвищих цінностей, що їх має кожна культура, до спільного фонду благ. Саме таким способом світ посувається вперед. Отже, що ми вважаємо неправильним в радянських планах, окрім дуже важливих проблем людських страждань і людських прав, – це злочинне марнування цивілізації і культури. Бо радянська національна єдність твориться не об'єднанням ідей і культур, але цілковитим знищенням усіх культур і всіх ідей, за винятком однієї – радянської.

(Переклад з англійської)

Рафаель Лемкін і Голодомор як геноцид українського народу

Роман Сербин (Канада), Сергій Грабовський (Україна)

Рафаель Лемкін

Рафаель (Рафал) Лемкін народився 1900 року у селі Безводне, біля Волковиська, тепер Гродненська область, Білорусь, у родині польських євреїв, які займалися хліборобством. Тоді це була Російська імперія; потім ця територія перейшла до відновленої Речі Посполитої. Лемкін на початку 1920 років студіював філологію, а потім право у Львівському університеті.

Ще під час навчання, 1921 року, убивство османського політика Талата-Паші вірменським студентом привернуло Лемкіна до проблеми злочинного масового винищення людей, часом цілих народів, і він почав вивчати міжнародне право з метою створити закони для запобігання та карання за такі злочини, які він тоді називав варварством».

Докторську дисертацію Лемкін захистив у Німеччині, у Гайдельберзькому університеті, потім працював помічником прокурора у Бережанах, згодом викладав у Варшаві. На початку 1930-х років Лемкін представляв Польщу на міжнародних правових конференціях; 1933 року (це не тільки рік приходу Гітлера до влади, а і рік Голодомору, про який Лемкін уже тоді добре знав) він запропонував вважати тих, хто з ненависті до великої групи людей шкодив членам цієї групи, винними у «варварстві», а тих, хто знищував культурні скарби такої групи з ненависті до них, – у «вандалізмі», затримувати таких людей, хоч би де вони були, судити і карати.

Тоді ця пропозиція була відкинута; її розвитком стала концепція геноциду, прийнята світовою спільнотою після Другої світової війни.

1939 року, після поділу Польщі між гітлерівською Німеччиною та сталінським СРСР, Лемкін змушений був тікати від нацистів до Швеції; врешті-решт він перебрався до США, де викладав право в університеті. 1944 року він видав працю «Влада Осі у Європі», в якій вперше вжив термін та сформулював поняття «геноцид» і задокументував нищення нацистською Німеччиною європейських країн.

Розробки Лемкіна були покладені в основу вироків Нюрнберзького трибуналу; він виступив головним промотором ухвалення Генеральною асамблеєю ООН 1948 року Конвенції «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього».

Двічі він був номінований на Нобелівську премію миру, але так і не отримав її.

Помер Рафаель Лемкін мало не у злиднях у Нью-Йорку в 1959 році.

Лемкін підтримував дружні зв'язки з українцями, особливо з головою Українського Конгресового Комітету Америки професором Левом Добрянським. Тому цей опублікований тут текст не є чимось випадковим у його біографії. Йдеться, найшвидше, про доповідь, яку Лемкін виголосив 1953 року у Нью-Йорку на поминальному відзначенні Великого Голоду українською громадою.

Машинопис тексту перебуває в архівному фонді Нью-Йоркської громадської бібліотеки (New York Public Library), у папці, де містяться інші матеріали до «Історії геноциду», над якою автор працював впродовж тривалого часу, але яка ніколи не була опублікована в повному обсязі (лише кілька років тому у Вірменії були опубліковані окремою книгою матеріали Лемкіна щодо геноциду вірменського народу).

Важливість ідей Рафаеля Лемкіна для української історичної і правової науки важко переоцінити. Лемкін прямо назвав злочини сталінського режиму проти української нації геноцидом; Лемкін наголошував, що геноцид був учинений саме щодо української

нації; це відповідає вимогам Конвенції ООН, яка не визнає соціальні групи можливими жертвами геноциду – отже, не визнає штучний голод, спрямований тільки проти селян, як геноцид.

В українському геноциді Лемкін вбачає чотири складові, а саме:

1. нищення української інтелігенції – мозку чи розуму нації;
2. ліквідація Української Православної Автокефальної Церкви – «душі України»;
3. Голодомор українського селянства – зберігача української культури, мови, традиції тощо;
4. заселення України іноетнічними елементами для радикальної зміни складу населення.

Своїм широкомасштабним підходом до проблеми українського геноциду Рафаель Лемкін і сьогодні задає орієнтири сучасним дослідникам і політикам, вказуючи, як треба представляти цю трагедію перед світом, щоб світ її зрозумів і сприйняв.

Власне, після цієї публікації заперечувати факт геноциду українського народу, беззаперечно визнаного й описаного самим автором терміну й концепції геноциду як складової сучасного світового права, фактично означатиме заперечення цього злочину проти людства і людяності як такого і необхідності суворої кари за нього.